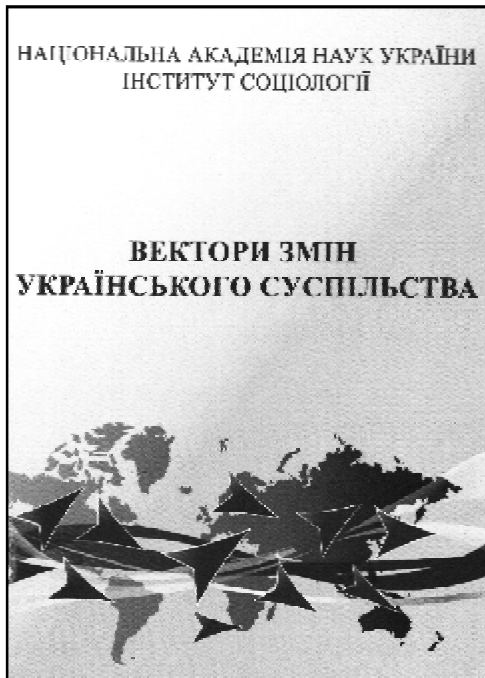

СОЦІОЛОГІЧНА НАУКА Є. А МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕ?

Юрій ЯКОВЕНКО, Анатолій В. ФУРМАН

Copyright © 2015
УДК 316.42

Під завісу 2014 року вийшла у світ фундаментальна, перш за все за тематикою та обсягом зібраного емпіричного матеріалу, колективна праця науковців Інституту соціології НАН України “Вектори змін українського суспільства”, що підсумовує виконання дослідницького проекту під назвою “Соціальні інновації: потенціал та реалізація”¹. Для зваженої оцінки наукової та культурної вагомості цього багатопредметного дослідження потрібні неабиякі інтелектуальні зусилля, а головне – додатковий час, субстанція якого здебільшого конче обмежена форматом певного, передзавершального, періоду життєвого шляху. Тому докладно зупинимося поки що на передмові д. соціол. н., проф. Миколи Шульги, поіменованої “Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму” [11], яка, на жаль, не те що не висвітлює серію правдивих “методологічних проблем”, а надумано проблематизує і заплутує логічно й методологічно ті концепти й програмно-дослідницькі процедури, котрі, здавалося б, добре опрацьовані в дискурсивних практиках філософсько компетентної теоретичної думки-свідомості. Власне це й спричиняє постання Діадного Раціонального Критика.

Вектори змін українського суспільства / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соціол. н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. – 466 с.

Рух визнано людством невід’ємним атрибутом матерії в усіх її формах, а тому завжди буде актуальною людська увага до розвитку (як прогресивного, так і регресивного) суспільства, а мислєдїяльність науковців – до змін у пізнавальних засобах на предмет виявлення основних тенденцій і векторів розгортання суспільних процесів узагалі, й вітчизняних учених – до використання, реконструкції і створення цих засобів стосовно українського соціуму зокрема. На думку М.О. Шульги (далі – автор), “у процесі пошуку причин цих явищ, виявлення мотивів поведінки соціальних акторів дослідники натрапляють на **безліч** (підкреслено нами. – Ю.Я., А.Ф.) методологічних проблем, без розв’язання яких неможливе подальше просування у вивченні сучасного українського суспільства...” [11, с. 6].

Отож, на 18-ти сторінках рецензованого тексту ми, як й інші читачі, сподївалися нарешті відкрити для себе безліч омріяних теоретичним мисленням проблем, котра інтелектуально уярмлює й без того не веселе, а насправді буденно складне і драматичне, творче життя вітчизняних соціологів. Проте презентована

¹ Збірка статей за редакцією д. е. н. В. Ворони, д. соціол. н. М. Шульги рекомендована до друку вченою радою Інституту соціології НАН України, протокол №5 від 24 червня 2014 року та підписано до друку 01.09.2014.

скринька ratio виявилася майже пустою: у підсумку статті автор рефлексує наявність лише двох методологічних проблем [11, с. 22], що, як буде показано далі, далекі від пізнавальної проблемності, а становлять звичайні завдання дослідницьких зусиль учених-соціологів... Але все, як кажуть в українській культурній традиції, від нитки до голки.

У 2007 році в межах Соціологічної асоціації України створено низку науково-дослідних комітетів з наукового пошуку відповідей на різні актуальні питання пізнання сучасного соціуму, зокрема, *комітет №1 з питань логіки та методології в соціології*². Він об'єднує вітчизняних, а також зацікавлених іноземних, науковців, колективи, установи та організації, котрі працюють у предметному форматі логіки та методології соціологічного дослідження. Назва комітету є калькою назви аналогічного комітету №33, що функціонує у складі Міжнародної соціологічної асоціації³.

В 2009 було розпочато проведення Конгресів САУ. Перший мав назву – “Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей”, а комітет САУ з питань логіки та методології в соціології обрав для роботи секції №1 тему – “Методологічна невизначеність в умовах постмодерну”. В 2013 році проведено II Конгрес САУ “Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи”, де темою роботи секції №1 була така: “Сучасна соціологія у пошуках адекватної методології та теорії”. На жаль, у роботі цих секцій М.О. Шульга участі не брав і природно посилань на їхні матеріали не здійснює у своїй передмові. Між тим, на нашу суб'єктивну думку, вони варті, як мінімум, уваги, бо назва роботи секції співзвучна меті автора рецензованої нами статті-передмови, а саме “...знайти такий методологічний підхід, який би дав змогу найбільш адекватно відображати в дослідженні процеси, що відбуваються в суспільстві на великому часовому відтинку, показати суспільство саме в цілісності, системно, а не просто відображати окремі фрагменти, сфери суспільства, не фіксуючи між ними різноманіття зв'язків” [11, с. 6]. Згодом ця мета зведена до більш скромного завдання: “...пропонуємо застосувати до вивчення нашого перманентно кризового суспільства теоретичну схему, запропоновану А. Тойн-

бі для пояснення зміни цивілізацій [5]. Лаконічно вона постає як усвідомлення історичних викликів і підготовка та реалізація адекватних відповідей на них. Природно, що для соціологічного аналізу ця схема є надто спрощеною. У зв'язку з цим ми пропонуємо її конкретизацію та адаптацію для соціологічного дослідження” [11, с. 7].

Між тим, обговорення того, як сучасні соціологи діють у пошуках адекватної методології та теорії, відбулося в 2013 році. Принаймні в жовтні до секції №1 було подано 25 заявок щодо виступів, хоча виголошено 10, ще один виступ був презентований поза програмою В.І. Подшивалкіною, оскільки він стосувався профілю секції. Виходячи з теми II конгресу САУ “Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи”, на секції обговорено питання, пов'язані з аналізом соціальної детермінації кризи в сучасній соціології, що, на думку учасників дискусії, виявляється в тенденціях різноспрямованої зміни в методологічному забезпеченні соціологічних досліджень на емпіричному і теоретичному рівнях. Спираючись на класичні уявлення про розвиток “за спіраллю”, наголошуємо на явному для нас факті: на поверненні позитивістської редукції соціологічної теорії до емпірії, а методології – до методів і процедур, що знаходить своє оформлення у відповідній тенденції переходу від наукової класики до різних форм некласики і далі – до постнекласики (див. *авт. літ. дж-ла*).

Фактично у цій ситуації певної інтелектуальної капітуляції науковців перед “гігантською складністю чинників, які діють у соціальному житті” (К. Р. Поппер [4, с. 20]), маємо низку словесних визначень, які ближче до ментальних чи світоглядних стереотипів та ідеологем, аніж до логіки раціонального пізнання, тому що для людей вони наповнені, здавалося б, очевидним смислом, але позбавлені будь-якого зв'язку з реальним світом. Тим більше, що “за засновками суто логічного характеру, як аргументовано довів усе той же Карл Поппер, передбачити перебіг подій неможливо... Домогтися тут успіху можна буде тільки тоді, коли відбудеться сама подія і передбачити буде пізно; передбачення стане після-баченням” [Там само, с. 4, 6]. Це багато в чому стосується не лише таких ідеологічних словечок, як “ка-

² див. <http://www.sau.kiev.ua>, а також [13–17].

³ Стаття “Міжнародна соціологічна асоціація” (див. <http://ru.wikipedia.org>).

піталізм”, “соціалізм”, “комунізм”, а й більш буденно приземлених термінів “кризове суспільство”, “революція”, “соціальний конфлікт”, що створюють у значеннєво-смісловому полі свідомості ілюзорну картину хвороби (у нашому випадку – українського) суспільства. Насправді не воно становить сьогодні головну суперечність цивілізаційного розвитку української нації, а гіпертрофована, перш за все економічно та політично, *модель державного устрою*, точніше – виплекана олігархічним кланом *квазідержавою*, гілки та інститути якої, будучи приватизовані так само як підприємства й цілі галузі суспільного виробництва, спрямовані на *експлуатацію* всього працездатного населення країни. Тому концепція критичного суспільства А. Тойнбі, безперечно є теоретичною, а це означає, що вона пояснює далеко не всю надскладну соціальну динаміку розвитку соціуму і дає лише одну його *ідеальну проекцію*, нехтуючи іншими мисленими зображеннями. Звідси сформулюємо засадниче узагальнення: *кризового суспільства в Україні не існує*, принаймні того, що об’єктивоване в наукових текстах А. Тойнбі й фрагментарно реінтерпретоване М. Шульгою.

Але цей висновок, на перший погляд, суперечить добре відомому: глобалізоване суспільство схарактеризовано сучасними соціологами як кризове, тому що для нього притаманні перманентні процеси руйнування жорстких соціальних структур, не здатних повертатися у стан стабільності і рівноваги. Тому вкрай актуальним за межею ХХ століття для соціології стає пошук теоретичних підходів, здатних адекватно описувати і пояснювати нову соціальну реальність, й очевидно, що спиратися вони мають на логічно обґрунтовані несуперечливі *методологічні принципи*. Нагадаємо, що розгляд кризових соціальних станів із позицій класичної та сучасної соціологій найбільш яскраво виразився в декількох теоретичних концепціях, серед яких варто назвати теорію соціальної аномії (Е. Дюркгайм, Р. Мертон), теорію соціокультурної динаміки (П. Соркін), критичну теорію Франкфуртської школи, концепції “культурної травми” (П. Штомпка), “суспільства ризику” (У. Бек), “плинної сучасності” (З. Бауман) та ін. У пострадянській соціології поняття “криза” застосовують як теоретичне тло чи контекст, у рамках якого розглядають перебіг усіх соціальних процесів і явищ. Закономірним результатом у даному напрямку пошукувань стала тенденція прагну-

ти сформуувати загальну соціологічну теорію кризи, або *соціологію кризи*. Як окремі приклади, слушно навести спробу створення “кризового суспільствознавства” (С. Кара-Мурза), окреслення контурів концепції “негативної ідентичності” (Л. Гудков), розробку понятійного апарату соціології соціальної нестабільності та соціального хаосу (Л. Бляхер та ін.). Серед нещодавніх праць українських соціологів, присвячених безпосередньо осмисленню суспільної кризи, відзначимо колективну монографію “*Криза в Україні: зони ураження. Погляд соціологів*”. Тим не менш, незважаючи на зростаючий інтерес до проблематики кризового суспільства, формування загальної теорії кризи на підставі уявлень постнекласичної соціології, зокрема екзистенційної, не завершено.

У перебігу дискусії на вищезгаданій секції лунали міркування, що намагання пояснити окреслене соціологічне упередження загострює перебіг дебатів. Зокрема, була згадана навіть характеристика соціології, яка дана В.І. Леніним сто років тому і котра донині не втратила своєї доречності: “*домарксова “соціологія” та історіографія в кращому разі давали накопичення сирих фактів, уривками набраних, і зображення окремих сторін історичного процесу*”. Перекинувши цю оцінку на сучасну вітчизняну соціологію, була висловлена думка, що актори на її полі так і не змогли зробити наступного кроку – перейти саме до системного опису сучасного суспільства. Цікавою ознакою сьогодення є те, що раніше відсутність загальної соціологічної теорії самими соціологами сприймалася як недолік, як завдання, що вимагає свого вирішення, то нині окремі автори вже говорять про це з гордістю як про подолання утопічної, на їхнє переконання, ідеї зведення всього нескінченного різноманіття проявів соціальної реальності до однієї моделі, а еталоном для них у ролі загальної теорії є Вікіпедія. Іншій групі дослідників зазначене надає підстави вважати, що соціологія так і не доросла до свого власного імені, яке обіцяло розкриття *логосу суспільства*, що навіть сумнівні в науковому статусі своєї нібито науки.

Вказане вище надало підстави очікувати, що багато претензій до соціології та до твердження про її глибоку кризу відпали б самі собою, якби сучасники відмовилася від невідповідної для неї самоназви “соціологія”, вибравши більш адекватне поіменування, що відбиває те, чим вона насправді і є – набором значною мірою не пов’язаних між собою

способів опису соціальної реальності – *соціографією*. Від цього виграло б і суспільство. Крах надій на швидке перетворення України (і не тільки її) в розвинену країну європейського рівня багато в чому утворений саме через відсутність *системної теорії суспільства* як методологічної основи для вироблення стратегії такого розвитку і як базового компонента масової суспільної свідомості.

Запит на таку теорію вочевидь має різко узагальнитися у найближчі роки через загострення світової економічної кризи, що, на думку відомих економістів, призведе до радикальної трансформації моделі світового розвитку, краху багатьох модельних версій розвитку як ілюзій, котрі ще сприймаються нині як непорушні постулати. У їхньому числі й *ідеологічний міф* про те, що західна модель ринкової економіки та ліберальної демократії – це світле майбутнє всього людства, до якого з часом прийдуть усі, якщо “будуть поводити себе правильно”. На жаль, забезпечити європейський рівень розвитку і добробуту всьому людству в рамках ліберальної моделі неможливо (згадаємо хоча б термін “золотий мільярд”, що був уведений в науковий обіг А. Цикуновим у відомій книзі “Змова “Світового уряду””). Цей шанс є лише в окремих країнах, де, крім усього іншого, розуміють логіку суспільного розвитку, що дає їм змогу не тільки краще пристосовуватися до жорстокої реальності сучасного цивілізаційного повсякдення, але і цілеспрямовано творити її, як це почасти вдається США. І все ж цей шанс видається не стільки реальним, скільки ілюзорним, віртуальним, адже, за словами К. Поппера, “хід людської історії передбачити неможливо. Якщо розвиткове людське знання існує, то ми не можемо сьогодні передбачити того, про що будемо знати лише взавтра” [4, с. 5].

З огляду на те, що методологія у сфері науки засадниче є перш за все системою логічно обґрунтованих принципів і підходів раціонального пізнання, набором взаємоузгоджених форм, методів, засобів та інструментів підготовки, організації, проведення і рефлексії науково-дослідницької мислєдіяльності (див. [1; 8; 12]), що пов’язують теоретичні побудови з практикою (як низкою дій, спрямованих на задоволення життєвих потреб індивідів і груп, де визначальними є класово зумовлені запити), емпірію з теорією, то маємо цілком закономірний та очевидний відрив соціологічної думки від соціальної дійсності, зведення останньої

як живого ковітального повсякдення етносів і націй до мертвих схоластичних ідеалізацій та абстрактних описів. На жаль, подібна редукція є способом приховування тієї соціально визначеної мети, заради якої проводять дослідження. Саме тому виникає ефект, що названий нами *ефектом відсутності методології*. “Мовиться, власне, про дослідження, що не декларують наявності орієнтації на ту чи іншу методологічну позицію, хоча редукція створює враження, що такі дослідження уможливають дистанціювання від будь-яких зовнішніх впливів. Насправді, сама така редукція є методологічним настановленням; тоді це – *квазі-методологія*, що зведена до принципу “тут і тепер”, а все, що стосується, скажімо, соціальної перспективи, то це, як стверджується, наявне від ідеології” [17, с. 48].

Для вітчизняної соціологічної спільноти, незважаючи на те, що значна кількість соціологів майже без вагань сприйняла *ліберальну ідеологію* як вказівку до дії, виключна орієнтація, зокрема, на емпірію як головну вимогу ринку потребувала значних інтелектуальних зусиль. Тому не дивно, що полегшення цього процесу відбувається через перманентну реорганізацію соціологічної спільноти шляхом дивергенції (особливо в РФ) і відпрацювання дискурсивних практик з приводу методологічної проблематики соціологічного дослідження і під гаслом розвитку соціологічного мислення та знання.

Відсутність, як відомо, тим самим постає логічною альтернативою *присутності* й повноправним об’єктом соціологічного аналізу. В нашому випадку відсутньою в сучасній соціології є *компетентна методологічна рефлексія* на відміну від методичної, що не забезпечує глибокого проникнення у сутність предмета соціального пізнання та його епістемологічних засад. Говорячи про людську діяльність, укажемо на постулат стосовно обов’язкової присутності в ній соціальної орієнтації, без чого неможливе тривале існування соціальних систем. Наукова діяльність – різновид соціальної діяльності, тому й наука завжди соціально зорієнтована. У ситуації сучасного суспільства це класово зорієнтована наука, провідна функція котрої полягає у розрізненні образів-уявлень про класи як про засоби підвищення міри ефективності провладних дій. Тут, як і в природничій науці, існує два рівні досліджень – фундаментальний та прикладний.

У фундаментальній і прикладній гілках соціології закономірно опрацьовані різні мето-

ди і предмети дослідження, різні методологічні підходи й уявлення про соціальну дійсність. У кожній із них існують свої критерії якості результату, прийоми і методи, власне розуміння функцій ученого і навіть самотні міфологеми та ідеологеми. Іншими словами – своя *субкультура*. Причому ситуація в суспільствознавстві багато в чому схожа із природознавством, але вимога практичної значущості результатів фундаментальних пошуків свою реалізацію набуває не стільки за показниками і заради економічної ефективності, скільки через політичну доцільність. Прикладів тому у світі справді безліч. Достатньо пригадати коментарі щодо результатів перепису населення СРСР 1937 року та першого (2001), і донині останнього, перепису населення України (не плутати з УРСР), що так і не були повністю офіційно оприлюднені.

Досвід різних країн, які переживали певну деградацію через втрату продуктивних сил і культурних цінностей, показав, що це не сприяло широкому розвитку фундаментальної науки, а наслідком усе більше ставало те, що на руїнах соціально зорієнтованого ладу суспільного життя на його поверхню поверталися спрощені або профанні утворення, наприклад, у сфері економіки – це дрібнотоварне (малий бізнес), а то й натуральне господарство, як форми прихованої експлуатації та уникнення податків великими фірмами методом дроблення, а в науці – так звані нові емпіричні процедури, тобто методика замість методології (прихована форма стратифікації класово зорієнтованої методології). Водночас зазначене веде до часткової люмпенізації зайнятого населення. У таких обставинах бюджетні ресурси витрачаються на зміцнення владних структур, а фундаментальна наука виявляється потрібною тільки в інтересах посилення держави не стільки як суб'єкта управління, скільки як виразника інтересів пануючої політико-економічної групи. Наука, мистецтво, церкви, тощо обслуговують саме такі запити під впливом політичного режиму, схильного до деспотії. Тому запит на методологічну рефлексію у соціально-культурному її розумінні, тобто як забезпечення розвитку класичної науки, що є засобом реального соціального розвитку, котрий завжди відбувається у напрямку поступового зняття класових відмінностей, нині може відбуватися тільки в порядку особистої ініціативи й першочергово представників академічної соціології (зовсім не обов'язково тієї,

що занесена до штатного розпису установ академії наук України, причому як національної, так і галузевих, а швидше тієї, котра зорієнтована на канони академізму; до того ж примітно, що суперечність між цими типами “кабінетного”, “офісного” і “відкритого” академізму теж є ознакою кризи).

Окресливши сучасний контекст наукового пошуку в нашій країні, наголошуємо, що своєрідним прикладом відсутності належної методологічної рефлексії теоретизувань у соціології і є вступна стаття д. соціол. н. М. Шульги, у якій здійснена підміна методологічних проблем дослідницькими завданнями:

по-перше, соціологія постає не як наука про дійсне, суще, тобто про суспільну дійсність, разом із її онтологією і когнітологією, а як наука про належне, тобто своїм об'єкт-упредметненням переналаштовується на моделі суспільно бажаного, наслідуючи чи то етику, чи то педагогіку, чи то юридичну деонтологію;

по-друге, накладаючи на живу дійсність сьогочасного українського соціуму теоретичну схему зміни цивілізацій А. Тойнбі та їх концептну смислову оптику (“історичний виклик”, “еліта” або “творча меншість”, “відповідь на виклик”, “внутрішній пролетаріат” тощо), автор отримує не верифіковану картографію плинної суспільної дійсності країни, а картину вже сконструйованої ідеальної надреальності, котра перебуває в іншій площині щодо соціальної тканини окультуреного повсякдення здержавленої української нації; у підсумку не стільки пізнається сутність, природа, структура, надійність, стабільність тощо цієї ментально самотньої тканини, а вкотре актуалізує методологічно обмежений евристичний потенціал названої теоретичної схеми;

по-третє, стверджуючи, що “ще більш заплутаною є ситуація з визначенням поняття кризового суспільства”, що “слід відокремлювати поняття кризового суспільства від поняття суспільства, що переживає кризу в одній чи декількох сферах”, що “у такому суспільстві зруйнована метапарадигма розвитку” [11, с. 8–10], автор не розрізняє принаймні трьох методологічно важливих моментів: того, що понятійний рівень наукового аналізу вимагає визначення перш за все змісту та обсягу (і ще для повноти розгляду – значення і смислу) поняття; чомусь не говорить про теоретичні уявлення тоді, коли оперує ними у своїй аналітичній рефлексії; і головне – чітко не розрізняє буттєву сутність кризового суспільства як

окремої даності чи організованості соціального від його ж феноменальності, що унепрозорює методологічну його (М. Шульги) позицію.

Загалом, коли цитований автор говорить про “зруйновану метапарадигму розвитку” кризового суспільства, то натрапляє на ще один методологічний огріх, сплутуючи онтологічний аспект аналізу із гносеологічним, адже суспільство як цілісний соціальний організм не знає ні парадигм, ані метапарадигм свого власного розвитку. Останні вочевидь належать до сфери науки і свідомості вчених як її носіїв, де ці методологеми використовуються як надскладний інструмент раціонального пізнання, що уможлиблює оперування більш ємними за значеннево-смысловим наповненням ідеальними та ідеалізованими сутностями (теорії, дослідницькі програми, методологічні приписи, світоглядні переконання, категорійні матриці тощо). Скажімо, у цій суто науковій проблемній ситуації цілком логічно і виправдано постає *методологія парадигмальних досліджень*, котра по-новому організує напрацьований в історії людства соціокультурний матеріал і, хоча й характеризується більшою складністю порівняно з традиційними методологічними концепціями завдяки багаторівневості своєї внутрішньої самоорганізації, все ж має велику перспективу пояснити, описати, сконструювати і відрефлексувати те, що донині було недоступно гуманітарному теоретичному мисленню суспільствознавців [див. 6; 7; 9; 10].

Водночас для нас очевидно, що нинішня криза і НАН України, і РАН, могла б сприяти розвитку нашої ініціативи методологічного очищення наукової думки, результатом якої було б позбавлення соціології від *теоретичних симулякрів*, що заповнили її та є результатом активного наступу так званих прагматиків – цих ударників капіталістичної чи профанної праці в науці. Профанність у тому й полягає, що нині кожний прагматик “сам собі методолог” (Р. Мілс). Проте достеменно наукова методологія, що може сприяти поверненню до класичних наукових стандартів, може бути розроблена лише з орієнтацією на ефект її удаваної відсутності. За великим розрахунком, відсутність методології – це теж методологія як маніпулятивна технологія замовчування того, хто є реальним суб’єктом соціального замовлення на подібні наукові дослідження! Не секрет, що не мала частка, зокрема, американських класиків обслуговувала потреби окремих приватних власників або

їхніх кланів (вивчайте біографії!). Їхня орієнтація на емпіризм – це редукція соціально значущого до приватно значимого (в логіці – загального до особливого, а то й часткового). Отож “*маємо справу з методологізмом без методології*”, точніше – з ілюзією відсутності методології, котра панує в головах значної частини соціологів. Мало того, вона заповнила не лише соціологію, будучи за своєю природою виключно ідеологічним конструктом” [17, с. 48]. Сутнісно *методологізм* – це доволі давній метод і водночас засіб підгонки явищ чи подій суспільного життя під концепти і конструкти певної теорії, концепції чи мисленеві схематизми, котрі, як здається невибагливому дослідникові, вказують на шлях або спосіб того як витлумачувати і передбачати розвиток ситуацій, подій, соціосистеми в цілому.

Емпіризм у соціології – це надання методикам значення методології, перетворення процедур у світоглядні принципи. Наука без відрефлексованої методології – це особлива сфера організованого раціонального пізнання, а тому, якщо розглядати методологію такого ґатунку, то треба виявляти її так би мовити принципи, логіку та способи замовчування реальних соціальних проблем. І не більше, ні менше. Наприклад, замовчують, що у США та в *країнах-партнерах* теоретичними розробками, спрямованими на управління соціальними процесами, займаються у структурах спецслужб (для учасників Конгресу прізвище Е. Сноудена є актуальним і вельми промовистим) [див. детально 15; 17]. Отже, контекст розгляду того, як сучасні соціологи діють у пошуках адекватної методології та теорії, було започатковано колективною думкою учасників роботи секції №1 II Конгресу САУ.

Між тим, повертаючись до рецензованої статті, з “безлічі (як вважає її автор (див. повторно [11, с. 5])) методологічних проблем” дослідження кризового суспільства, було ним (звісно, у нашому витлумаченні) обрано тільки два завдання на перспективу:

“...в методологічному сенсі необхідно **підійти** (підкреслено нами. – Ю.Я., А.Ф.) до вивчення соціуму з урахуванням його перманентної кризи. Передусім потрібно проаналізувати якісну своєрідність суспільства, котре переживає перманентний кризовий стан.

Другою великою методологічною проблемою у вивченні сучасного українського суспільства є **пошук** (підкреслено нами. – Ю.Я., А.Ф.) теоретичного підходу до його вивчення, який

би давав можливість найбільш адекватно відобразити тривалий процес його неефективної трансформації, узагальнено пояснюючи причини невдач” [11, с. 7].

Підкреслені нами слова “пошук” та “підійти” є дієсловами, які науковці застосовують завжди при формулюванні завдань. Тому, якщо мова має йти про методологічні проблеми, то якраз розрізнення і формулювання проблемних ситуацій посідає центральне місце в методології наукового дослідження як такого. Скажімо, сучасна епістемологія, що свій розвиток зараз веде в основному у формі *соціальної епістемології*, з приводу сутності проблеми дає таку констатацію: “Переконливу відмінність проблем і завдань сформулював Б.С. Грязнов. Він запропонував називати проблемою питання, відповіддю на яке є теорія в цілому” [див. 2, с. 749; 3]. Якщо ж застосовувати слово “перманентно”, то саме його доречно згадати у випадку підміни проблеми завданням, а останньому притаманне те, що завдання вже має алгоритм його вирішення чи що вже наявна низка алгоритмів, серед котрих залишається лише майстерно обрати потрібний відповідно до обставин сформулювання завдання.

Нам очевидно, що слова автора “Другою методологічною проблемою дослідження кризового суспільства, на яку ми б хотіли звернути увагу, є проблема пошуку причин нездатності суспільства вийти з полоси невдач, зривів, провалів, нездатності переходу до плідного, стабільного етапу розвитку” [11, с. 12] є формулюванням суспільної проблеми. А очевидно нам тому, що нездатність суспільства не є нездатністю самої науки, а тим більше – методології, й тому вказане апріорі не становить проблеми методологічної, та й принципово становити не може, тому що будь-який пошук – це завжди завдання.

Отже, зміст передмови аніяк не спростував висновки міркувань, що були висловлені під час роботи секції №1 на II Конгресі САУ про те, що соціологія в Україні животіє без методології (див. [15; 17]). Звісно, евристичний потенціал “теоретичної схеми А.Тойнбі” має право бути обговореним не тільки в минулих публікаціях, а й у майбутніх, але у статтях з адекватною назвою та без апелювання до квазі-методологічних проблем, обговорення котрих слабо сприяє пошуку адекватної методології та збагаченню теорії пізнання українського суспільства, котре перебуває у стані кризи.

На завершення даної дискусії між представниками сімейства homo academicus прига-

даємо популярну думку, що у сфері наукового знання, де співіснує низка теорій і немає сталої згоди, а соціологія, без сумніву, є однією з них, панує ситуація, коли опонент правий по своєму, а по-моєму не правий. “Небажаним” автоматично стає будь-який результат, що не вписується у рамки конкретної теорії. Звідси парадоксальність ситуації: інституційна організація самої науки стає потенційно небезпечним об’єктом дослідження – саме через високий ризик отримати “небажані” результати. Так, зважаючи на “вибухонебезпечність” результатів, згадаємо, що дослідження наукового середовища П. Бурдьє [18] чекало дня своєї публікації близько півтора десятка років. Подібні дослідження публікують, зазвичай, або вже відомі в науковому середовищі вчені, або – у формі мемуарів – вже після відходу їх авторів від активної наукової діяльності у часопросторі науки.

Проте досі світова практика підтверджує слова зі згаданого вище дослідження П. Бурдьє, що насильство у символічній формі, звернене до всіх тих, хто дотримується іншого, протилежного погляду, залишається невід’ємною рисою багатьох наукових дискусій [18, с. 39]. То ми цією статтею *спростовуємо* це в нашому вітчизняному соціологічному осередку.

1. Георгий Петрович Щедровицкий / Г.П. Щедровицкий; [под ред. П.Г. Щедровицкого, В.Л. Даниловой]. – М.: Росс. полит. энц-я (РОССПЭН), 2010. – 600 с. – (Философия России второй половины XX в.).
2. Касавин И.Т. Проблема // Энциклопедия эпистемологии и философии науки / сост. и общ. ред. И.Т. Касавин. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2009. – С. 749–752.
3. Касавин И.Т. Проблема как форма знания // Эпистемология и философия науки. – 2009. – №4. – С. 5–13.
4. Поппер К.Р. Ницета историцизма: пер. с англ. / Карл Р. Поппер. – М.: Изд. группа “Прогресс-VIA”, 1993. – 187 с.
5. Тойнби А. Дж. Постижение истории: пер. с англ. / сост. Огурцов А.П.; вступ. ст. Уколовой В.И.; заключение Рашковского Е.Б. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
6. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 18–36.
7. Фурман А.В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман / Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С. 72–85.
8. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль-Ялта: Економічна думка, 2008. – 205 с.
9. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 78–125.

10. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: [монографія] / Анатолій В. Фурман. – К.: Інститут соціальної і політичної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.
11. Шульга М.О. Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму // Вектори змін українського суспільства” / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології України, 2014. – С. 5–23.
12. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А.А. Пископфель, Л.П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. полит., 1995. – 760 с.
13. Яковенко Ю. Методологічна невизначеність в епоху постмодерну (з роботи I Конгресу САУ) / Юрій Яковенко // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 200–204.
14. Яковенко Ю. Рефлексія методологічних засад соціології / Юрій Яковенко, Алла Яковенко // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 7–18.
15. Яковенко Ю.І. Соціологія без методології: ефект відсутності як страх перед вибором / Юрій Яковенко, Леонід Николаєнко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків: – 2013. – Вип. №9. – С. 25–39.
16. Яковенко Ю. Соціологія в сучасній Україні: чи є поступ уперед? / Юрій Яковенко // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 126–139.
17. Яковенко Ю. Соціологія на роздоріжжі: методологія чи емпірія? / Юрій Яковенко, Леонід Николаєнко, Алла Яковенко // Психологія і суспільство. – 2014. – №2. – С. 47–65.
18. Bourdieu P. Homo academicus / P. Bourdieu. – Paris, Les Éditions de Minuit, coll., “Le sens commun”, 1984. – 302 p.

REFERENCES

1. Gjeorgij Pjetrovich Schjedrovickij / G.P. Schjedrovickij; [pod rjed. P.G. Schjedrovickogo, V.L. Danilovoj]. – M.: Ross. polit. enc-ja (ROSSPEN), 2010. – 600 s. – (Filosofija Rossii vtoroj poloviny NN v.).
2. Kasavin I.T. Probljema // Enciklopedija epistjelogii i filosofii nauki / sost. i obsch. rjed. I.T. Kasavin. – M.: “Kanon+” ROOI “Rjeabilitacija”, 2009. – S. 749–752.
3. Kasavin I.T. Probljema kak forma znanija // Epistjelogija i filosofija nauki. – 2009. – №4. – S. 5–13.
4. Popper K.R. Nischjeta istoricizma: pjer. s angl. / Karl R. Popper. – M.: Izd. gruppya “Progrjess-VIA”, 1993. – 187 s.
5. Tojnbi A. D. Postizhjenije istorii: pjer. s angl. / sost. Ogurcov A.P.; vstup. st. Ukolovoj V.I.; zakljuchjenije Rashkovskogo E.B. – M.: Progrjess, 1991. – 736 s.
6. Furman A.V. Geneza nauky yak global’na doslidnyc’ka programa: ciklichno-vchynkova perspektyva / Anatolij V. Furman // Psychologija i suspil’stvo. – 2013. – №4. – S. 18–36.
7. Furman A.V. Paradygma yak predmet metodologichnoyi reflexiyi / Anatolij V. Furman / Psychologija i suspil’stvo. – 2013. – №3. – S. 72–85.
8. Furman A.V. Ideya profesijnogo metodologuvannja: [monografija] / Anatolij Vasil’ovich Furman. – Ternopil’-

Jalta: Ekonomichna dumka, 2008. – 205 s.

9. Furman A.V. Metodologichne obgruntuвання bagatorivnevosti paradygmal’nyh doslidzhen’ u social’nij pshologiyi / Anatolij V. Furman // Psychologija i suspil’stvo. – 2012. – №4. – S. 78–125.
10. Furman A.V. Metodologija paradygmal’nyh doslidzhen’ u social’nij psihologiyi: [monografija] / Anatolij V. Furman. – K.: Instytut social’noyi i politichnoyi psihologiyi; Ternopil’: Ekonomichna dumka, 2013. – 100 s.
11. Shul’ga M.O. Metodologichni problemy doslidzhennja kryzovogo sociumu // Vektory zmin ukrayins’kogo suspil’stva” / za red. d. e. n. V. Vorony, d. sociol. n. M. Shul’gy. – K.: Instytut sociologiyi Ukrayiny, 2014. – S. 5–23.
12. Schjedrovickij G.P. Izbrannyje trudy / Gjeorgij Pjetrovich Schjedrovickij; [rjed.-sost. A.A. Piskoppfel’, L.P. Schjedrovickij]. – M.: Shk. kul’t. polit., 1995. – 760 s.
13. Jakovenko Y. Metodologichna nevyznachenist’ v epohu postmodernu (z roboty I Kongresu SAU) / Yurij Jakovenko // Psychologija i suspil’stvo. – 2010. – №1. – S. 200–204.
14. Jakovenko Y. Refljexija metodologichnyh zasad sociologiyi / Yurij Jakovenko, Alla Jakovenko // Psychologija i suspil’stvo. – 2010. – №2. – S. 7–18.
15. Jakovenko Y.I. Sociologija bez metodologiyi: efekt vidsutnosti jak strah pered vyborom / Yurij Jakovenko, Leonid Nikolayenko // Metodologija, teoriya ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil’stva. Zb. nauk. prac’. – Harkiv: – 2013. – Vyp. №9. – S. 25–39.
16. Jakovenko Y. Sociologija v suchasnij Ukrayini: chi ye postup upered / Yurij Jakovenko // Psychologija i suspil’stvo. – 2012. – №4. – S. 126–139.
17. Jakovenko Y. Sociologija na rozdorizhzh: metodologija chy empiria? / Yurij Jakovenko, Leonid Nikolayenko, Alla Jakovenko // Psychologija i suspil’stvo. – 2014. – №2. – S. 47–65.
18. Bourdieu P. Homo academicus. – Paris, Les Éditions de Minuit, coll., “Le sens commun”, 1984. – 302 p.

АНОТАЦІЯ

Яковенко Юрій Іванович, Фурман Анатолій Васильович.

Соціологічна наука є. А методологічні проблеми де?

Стаття розпочинає дискусію, котра, з одного боку, проблематизує реальну картину методологічної обґрунтованості досліджень, здійснюваних у лоні сучасної академічної соціології, з іншого – висвітлює основні напрямки, форми і способи досягнення компетентної методологічної рефлексії у сфері соціального пізнання, котра сьогодні, як не прикро, витіснена методологізмом (тобто імітаційною підгонкою надскладних соціальних процесів і подій під концепти та конструкти певної теорії чи моделі й узагалі так званим ефектом відсутності методології) та емпіризмом (коли методикам не виправдано надається значення методології, а дослідницькі процедури інтерпретуються як світоглядні принципи чи методологічні підходи). Причому формат критично спрямованої діадної мислєдїяльності авторів не обмежується загальними розмірковуваннями стосовно методологічної невизначеності соціоло-

гічних дослідницьких програм і проектів в новопосталу епоху постмодерну та реінтерпретацією відомих теоретичних концепцій та уявлень (А. Тойнбі, П. Бурдьє, К. Поппер та ін.), а й уконкретнюється детальним аналізом змісту засадничої статті-передмови д. соціол. н. Миколи Шульги до колективної праці науковців Інституту соціології НАН України “Вектори змін українського суспільства” (К., 2014).

Ключові слова: соціологічна наука, теоретична свідомість, українське суспільство, кризовий соціум, раціональне пізнання, методологічні проблеми, Соціологічна асоціація України, логіка і методологія соціології, соціографія, ідеологічний міф, ефект відсутності методології, компетентна методологічна рефлексія, схема зміни цивілізацій, метапарадигма, теоретичний симулякр, методологізм, емпіризм, проблема як форма знання.

АННОТАЦІЯ

Яковенко Юрій Іванович, Фурман Анатолій Васильович.

Социологическая наука есть. А методологические проблемы где?

Статья начинается дискуссией, которая, с одной стороны, *проблематизирует реальную картину* методологической обоснованности исследований, осуществляемых в контексте современной академической социологии, с другой – освещает основные направления, формы и способы достижения *компетентной методологической рефлексии* в сфере социального познания, которая сегодня, как не досадно, вытеснена *методологием* (то есть имитационной подгонкой сверхсложных социальных процессов и событий под концепты и конструкты определенной теории или модели и вообще так называемым эффектом отсутствия методологии) и *эмпиризмом* (когда методикам неоправданно придается значение методологии, а исследовательские процедуры интерпретируются как мировоззренческие принципы или методологические подходы). Причем формат критически направленной диадной мыследеятельности авторов не ограничивается общими рассуждениями относительно методологической неопределенности социологических исследовательских программ и проектов в новоявленную эпоху постмодерна и реинтерпретацией известных теоретических концепций и представлений (А. Тойнби, П. Бурдьє, К. Поппер и др.), но и конкретизируется детальным анализом содержания основополагающей статьи-предисловия д. социол. н. Николая Шульги к коллективному труду научных работников Института социологии НАН

Украины “Векторы изменений украинского общества” (К., 2014).

Ключевые слова: социологическая наука, теоретическое сознание, украинское общество, кризисный социум, рациональное познание, методологические проблемы, Социологическая ассоциация Украины, логика и методология социологии, социография, идеологический миф, эффект отсутствия методологии, компетентная методологическая рефлексия, схема изменения цивилизаций, метапарадигма, теоретический симулякр, методологизм, эмпиризм, проблема как форма знания.

ANNOTATION

Yakovenko Yuriy, Furman Anatoliy V.

There is social science. Where is methodology?

The article starts the debate which from the one side problemize a real picture of methodological validity of researches, carried out in the heart of modern academic sociology, and from the other side – show the main directions, forms and methods of achievement of competent methodological reflection in the area of social cognition, which today sadly superseded by methodologism (that is imitation fitting of complicated social process and events under the concepts and constructions of some theory or model and in general so called effect of absence of methodology) and empiricism (when to techniques unreasonably gives the meaning of methodology, and research procedures integrate as outlook principles or methodological approaches). Moreover format of critically directed dyadic think activity of authors don't limited by general reasoning as for methodological uncertainty of sociological research programs and projects in newly founded era of postmodernism and reinterpretation of famous theoretical conceptions and representations (A. Toynbee, P. Bourdieu, K. Popper and others), but specify in detail analysis of content of basic article-foreword by Doctor of Social Sciences Mykola Shulha to collective work of scientists of Institute of sociology NAS Ukraine “Vectors of changes of Ukrainian society” (K., 2014).

Key words: social science, theoretical consciousness, Ukrainian society, crisis society, rational knowledge, methodological problems, Sociological Association of Ukraine, logic and methodology of sociology, sociography, ideological myth, effect of absence of methodology, competent methodological reflection, scheme of the change of civilization, methaparadigm, theoretical simulacrum, methodologism, empiricism, problem as a form of learning.

Надійшла до редакції 15.12.2014.